

POGOVOR

Ne volim jesti sam, ali to je normalno jer nisam u svojoj državi.

Sadou, tražitelj azila iz Senegala

Kad se Claude Lévi-Strauss zaputio u svoja antropološka istraživanja, ustanovio je gotovo instantno da se fenomenologija hrane već u neposrednom etnografskom promatranju gradi kao skup suprotnosti: „prijesno i pečeno, svježe i gnjilo, namočeno i spaljeno“ (*Mitologike I.*), zatim „endogeno i egzogeno, središnje i periferno, izraženo (ukusno) i neizraženo (bljutavo)“ (*Strukturalna antropologija*), pa opet „kuhano (život) i pečeno (smrt)“ i „prijesno i zgotovljeno“, „kuhano i dimljeno“ (*Mitologike III.*). Te i druge opozicije držao je konceptualnim oruđima koja mogu izlučiti apstraktne pojmove koji se mogu ulančiti u stavove kojima se onda opisuju i razumiju društvene realnosti. Razne kombinacije suprotnosti pak daju opise pojedinih kultura i ljudskih svjetova¹.

Knjiga *Okus doma*, u kojoj su izloženi recepti skupljeni među izbjeglicama u Hrvatskoj, priziva mnogo dublje, zapravo krajnje suprotnosti. Prva se odnosi se na okolnost da se radi o receptima za pripremanje alohtone hrane, dakle one koja nije proizvod domaće kuhinje i u domicilu kuhara; radi se o povezivanju kuhanja i putovanja, izmještanja. No dok kulinarski putopisci, kakvi su, primjerice, Anthony Bourdain, Reza Mahammad, Andrew Zimmern ili Robert Makłowicz, nerijetko u statusu *celebrityja*, putuju svijetom u potrazi za novim kulinarskim izazovima i gustativnim čudesima koja onda iskušavaju zgotovljene *in situ*, izbjeglice, u statusu globalnih *parija*, utekli su od teških nevolja i došli na druga mjesta u potrazi za spasom od progona ili, naprosto, boljim životom te donijeli sa sobom sjećanja i uspomene na okuse i mirise koje su morali napustiti.

To nas dovodi pred sljedeću opreku, onu koja suprotstavlja kulinarstvo i izbjeglištvo. Recepti i uopće kuharsko umijeće – osobito kad stvar dođe do onoga što se naziva *cuisine* (ili *haute cuisine*) sa svim njenim luksuznim mjestima uživanja, složenom pripremom i artističkim serviranjem hrane, razvikanim *chefovima* i svim oblicima ekstravagancije koji trebaju pobuditi osjete posebno osjetljivih jezika i nebaca – stvar su najvišeg vrha rafiniranog i luksuznog života daleko od svakodnevnih potreba i briga te stvar svake vrste izobilja. Kulinarstvo je praksa gdje se fiziološka potreba za hranom pretvara u čistu kulturu – gdje *nature* postaje *nurture* – i sinonim je civilizacije, mira, sigurnosti, zbrinutosti uljudenog života onkraj i u slobodi od neposrednih potreba. Djela ove umjetnosti znaju biti pretjerana i bizarna u prikazivanju opulencije svojih mecena, poput onog polumitskog *jela s beduinske svadbe* koje se sastoji od deve punjene kozom koja je opet punjena janjetom koje je pak punjeno pijetlom, ili pak kao gozba s desetak i više *gangova*, ili kao *kerefeke* serviranja s obijesnim ukrasima i bizarnim preljevima. Dobar restoran, egzotične namirnice, zlatom plaćani kuhar, profinjeni izbor hrane koja često spaja nespojive sastojke i tekove, gotovo nedokučivi izbor rijetkih pića i mnogo drugoga što se tiče stola, obvezni su *ingredijenti* bez kojih nije zamisliv život elita na vrhuncima civilizacijskih postignuća.

No, i na mnogo skromnijoj, svakodnevnoj razini na kojoj živi tzv. obični čovjek, kuhanje i obroci imaju bitnu socijalnu, kulturnu i civilizacijsku ulogu. Kućno ognjište na kojem se pripremala hrana u mnogim je kulturama i vjerama bilo i sjedište kućnih duhova i duhova predaka, odakle su bdjeli nad domaćinstvom i ukućanima. Toplina ognjišta i miris brižno spravljene hrane neodvojivo su vezani uz osjećaje pripadnosti porodici i sigurnosti u njenu okrilju. Svatko kroz život nosi sliku neke bake ili majke i njihovih nenadmašnih jela koja su obilježila sretne trenutke djetinjstva i odrastanja i kojima su ugađale onima koji nastavljaju život. Gosta-namjernika, čovjeka koji se samotno potuca stranim svijetom, uvijek je red pozvati u kuću i nahraniti, jednako kao što ćemo, našavši se u nepoznatim krajevima, biti sretni kad naidemo na sunarodnjaka koji sprema poznata nam i voljena jela, uspomenu na koje nosimo u sebi kao ono najintimnije doma. Skupni obroci zajednice – negdje stalni kao *sisitije* kod Dorana, negdje

1 V. Lévi-Strauss, *Caude: Mythologiques. Le Cru et le cuit*, str. 9. Librairie Plon, Paris, 1964.

samo povremeni, o nekom blagdanu kao kod većine narodâ – predstavljaju običajno otjelovljivanje njena duha. Obiteljski obroci događaji su na kojima se kao ni u čemu drugome pokazuje kohezija srodnika – njihov izostanak znak je teških poremećaja u porodičnim odnosima. I u najprisnijem odnosu među ljudima hrana je onaj kamen kušnje koji otvara i pokazuje drugoga i sebe; jedna balkanska ne kaže uzalud da je s nekim potrebno pojesti kilu soli (negdje se govori i o vreći) da bi se dobro upoznalo. Može se reći da su kuhanje i blagovanje hrane, upravo zato što se radi o vrlo intimnom činu – unosu hrane u tijelo – trenuci najintimnije povezanosti pojedinaca i zajednice i događaji najdubljih slojeva socijeteta.

Izbjeglištvo je tome radikalno suprotno. Izbjeglica, odnosno azilant, migrant itd. – ovdje ostavljamo po strani međunarodnopravne finese koje te pojmove razlikuju – osoba je koja je ostala bez svega i koja je istrgnuta iz svakog konteksta, iz svake zajednice pa i iz civilizacije. U nekoj situaciji društvenog nasilja izbjeglica biva u pravilu istjeran iz doma, bilo da je bez ikakve krivnje odveden u zatvor ili su mu ubijeni najbliži članovi obitelji ili su naprosto istjerani – da ostanemo samo na nekima od realnosti koje opisuju kazivači i kazivačice u ovoj knjizi. Bez roditelja, nerijetko i bez supružnika i djece, bez rođaka, bez najboljih prijatelja, bez svoje socijalne mreže, bez zaštite vlasti na koju bi kao građanin imao pravo, u strahu za život napušta izbjeglica i mjesto i državu u kojoj je živio i kreće na samotni bijeg od užasa i opasnosti. Na tom putu nitko ga ne štiti i prepušten je sebi, nerijetko i varalicama koji u krijumčarenju izbezumljenih ljudi iz opasnih zona vide priliku za veliku zaradu; nakon nekog vremena – da opet spomenemo samo iskustva kazivača u ovoj knjizi – imaju sreću da im se njihov trošni i pretrpani brod u kojem bježe nasuče na nekoj obali umjesto da potone na pučini, ili se nađu u državi koju, dezorijentirani, pogrešno identificiraju (npr. Hrvatsku kao Italiju), ali onda počinje nova spirala nevolja. Fizički su doduše spašeni i nahranjeni, ali bez ikakvog statusa i bez prava boravka završavaju u izoliranim smještajima gdje u dugim iščekujućim mjesecima i godinama ovisе o odgovoru države koja ih drži u socijalnoj i pravnoj krletci i ne pušta u svoju zajednicu.

Bez zaštite, bez pravnog statusa, bez države koja bi stajala iza njega, bez doma, bez rođaka, bez prijatelja, na opasnom putu izbjeglištva i u stalnoj pogibelji da bude ubijen, ili u čekaonici stranoj zemlji čiji jezik ni običaje ne razumije, imigrant je otjelovljenje onoga što je Giorgio Agamben, naslanjajući se na jednu instituciju rimskog prava, nazvao *homo sacer*, čovjek koji je bio izvan svih poredaka, i pravnog i liturgijskog, te je kao takav mogao biti od svakog nekažnjeno ubijen i nije smio biti žrtvovan². Izbjeglice su začudan povratak te institucije u našem vremenu. Ako, zajedno s Agambenom, razlikujemo *zoe*, kao jednostavnu činjenicu života čovjeka odnosno njegov „goli život“, i *bios* kao ukupnost tog života u političkoj zajednici i civiliziranim odnosima, onda je jasno da je izbjeglica drastična pojava biopolitike, naime svođenja politike na dominaciju i manipulaciju životom kao takvim, bez zakonskih ograničenja i zaštite. U svojoj izvornoj postojbini, imigrant je izložen nasilju koje je bezakonje te je u neograničenoj vlasti onih koji mimo i izvan svakog zakona odlučuju o životu i smrti; izbjeglice su zapravo samo oni koji slučajno, hirom sudbine, nisu ubijeni. Na bijegu je u vlasti morskih valova, vjetrova i struja te je pitanje hoće li ga nečija obalna straža izvući iz mora prije nego se utopi, ili pak granice prelazi bez ikakvih dokumenata, krišom i noću, u stalnoj pogibelji da zaglavi ili da ga graničari ustrijele. Dolazak u „civiliziranu“ zemlju koja ga smješta u prihvatilište nije kraj njegove biopolitičke egzistencije. Jer, smještaj u kojem je osiguran tek minimum sigurnosti, zaštite i zbrinutosti, samo je privremen i ovisi o tome hoće li molba za azilom – pribježištem – biti uslišana; ako ne, a u Hrvatskoj je to pravilo s rijetkim izuzecima, onda je opet izbačen u nastavak bijega i utoliko u bespravnu egzistenciju, te cijeli krug iznova počinje. Izbjeglica je stoga doživotna kategorija, jednom u bijegu, uvijek u bijegu. Kako pokazuju tragični primjeri nekih kazivača iz ove knjige, čak i kad se vrate u svoju izvornu postojbinu, obično im se „gubi svaki trag“.

.....

² V. Agamben, Giorgio: *Homo sacer – Suverena moć i goli život*, s talijanskog preveo Mario Kopic, str. 66 i passim. Arkzin, Zagreb, 2006.

Civilizacija ili civilizirano stanje je na prvom mjestu određeno postojanjem društvenog ugovora kojim si ljudi međusobno jamče sigurnost, odnosno da drugoga neće ubiti niti ga okrasti, a to je onda i početak političke zajednice i društva uopće. Izbjeglica ni u kojem trenutku nije dionik tako shvaćene civilizacije, nego je živi element prirodnog, predcivilizacijskog stanja bezakonja i nedruštvenosti, koji se samo pojavljuje u civiliziranom svijetu, ali nije njegov dio. On je tu žrtva i lovina u onom Hobbesovu *Warre*, ratu svih protiv svih, kad ljudi žive bez ikakve sigurnosti i gdje nema mjesta ni za umjetnosti, ni za književnost, pa ni „društvo (society)“ i gdje je „vlada samo neprestani strah i pogibelj od nasilne smrti“, a „ljudski život je usamljenički, siromašan, prljav, težak i kratak“³.

Ova knjiga koja na prvi pogled ima bezazlenu intenciju i skromnu ambiciju – da bude još jedna zbirka recepata nešto egzotičnijih jela i manje poznatih začina – otvara pogled na najveću i najstrahotniju opreku koja u ljudskim stvarima može postojati, o kojoj Lévi-Strauss nije razmišljao, naime na onu prirodnog stanja straha od smrti i progona s jedne te civilizacije s druge strane, te na njihovo začudno istodobno postojanje u modernom društvu. Izbjeglica, koji je na dnu dna ljudske egzistencije, onaj koji nema civilizirani status – i koji zato u izbjegličkoj izolaciji od društva u kojem je geografski prisutan „jede sam“ i zna da to tako mora biti jer „nije u vlastitoj državi“, kako je rekao jedan od kazivača – ovdje se kroz uspomene na hranu, začine, mirise, okuse i obroke svoje domovine prisjeća svoje društvenosti, svoje uljuđenosti, svoga ljudskog života, pokazujući da nije ništa manje čovjek od nas koji smo imali sreću da nas rat ili zaobiđe ili da ga preživimo. Kroz priče o jelima i blagovanjima, kroz uspomene na kuhare, kuharice i one s kojima je jeo i koji su mu u njegovoj nekadašnjoj socijalnoj egzistenciji nešto značili, izbjeglica rekonstruira svoj nekadašnji život iz kojega je otjeran i koji postoji tek kao uspomena.

Projekt koji je doveo do ove knjige i ona sama imaju zato posebnu simboličnu snagu. Oni koji zahvaljujući izbačenosti iz civilizacijskog nemaju ni ono najobičnije što hrana pruža i okuplja, ovom knjigom bivaju priznati u svojoj ljudskosti, i to kao oni s kojima je moguć razgovor o *cuisine*, dakle o vrhuncu civiliziranosti i uljuđenosti kako je danas razumijemo. Nažalost, njihove sudbine samim time nisu i stvarno poboljšane, ali novi projekt koji izbjeglice koji su pribjegli nama želi uposliti u restoranu koji bi nudio hranu iz zemalja iz kojih se bježi, ne bi samo obogaćivao hrvatsku kulturu nego bi bio i preokret u tvrdim azilnim politikama.

Ozren Žunec

.....
³ Hobbes od Malmesburyja, Thomas: *Levijatan ili Građa, oblik i moć crkvene i građanske države*, preveo Borislav Mikulić, str. 92. Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2004.